

WERNER THARICHENNING «LITAVRA UCHUN ORKESTR BILAN
KONSERTI»: IJROCHILIK TAHLILI VA BIRINCHI MARTA
O'ZBEKISTONDA ERPANJON MAXMUTIIY (XITOIY XALQ
RESPUBLIKASI) TOMONIDAN IJRO ETILISHI

Erpanjon Maxmutiy (Yierfanjiang Maihemuti)

II bosqich magistranti

O'zbekiston Davlat konservatoriyasi

Ilmiy rahbar professor v.b. Ali Izmailov

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

«Puflama va zarbli cholg'ular» kafedrasida

Annotatsiya: Maqolada Werner Tarichenning «Litavra uchun orkestr bilan konserti» zarbli cholg'ular repertuaridagi muhim asar sifatida ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor ushbu kompozitsiyada litavraning ifodaviy imkoniyatlari qanday ochib berilganiga va nima uchun u ijrochilik amaliyotida alohida o'rin tutishiga qaratiladi. Kompozitor litavradan nafaqat ritmik cholg'u, balki to'laqonli yakkaxon ovoz sifatida foydalanishi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada O'zbekiston Davlat konservatoriyasining «Puflama va zarbli cholg'ular» kafedrasida magistraturasida o'qish sharoitida ushbu konsertning ijro etilishi masalalari, Xitoy Xalq Respublikasidan kelgan II bosqich magistranti Erpanjon Maxmutiy (YIERFANJIANG MAIHEMUTI), konsertmeyster Ninel Kovaleva va v.b. professor Ali Izmailovning qo'shma ijrochilik va ilmiy ishi asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: litavra, konsert, Werner Tarichen, litavralar, ijro, musiqa ta'limi, O'zbekiston, tembr, orkestr.

Tadqiqot natijasida Werner Tarichen konserti litavraning ifodaviy imkoniyatlarining kengayishini namoyish etishi, uni mustaqil yakkaxon cholg'u sifatida tasdiqlashi aniqlandi. Ritmik barqarorlik, tovush nazorati, dinamik moslashuvchanlik va orkestr bilan ansambl o'zaro ta'siri bilan bog'liq asosiy ijrochilik vazifalari belgilab olindi. Uning uch qismli shakli - Allegro assai, Lento, Allegro moderato - ayniqsa muhimdir. Aynan shu uch qism orqali kompozitor litavrani nafaqat ritm uchun cholg'u, balki simfonik musiqada mustaqil cholg'u sifatida ko'rsatmoqchi bo'lganligi yaqqol ko'rinadi. Shuni ta'kidlash kerakki, W. Tarichen konserti XX asr litavrachilari repertuarida alohida o'rin tutadi. U litavralar avval qabul qilinganidan ancha boy va qiziqarli ovozlanishi mumkinligini ko'rsatib berdi.

Werner Tarichen (1921-2008) - nemis kompozitori, dirijyori va litavrachisi bo'lib, u ko'p yillar davomida Berlin filarmoniyasida ishlagan. U o'z davrining juda mashhur musiqachilari, jumladan Wilhelm Furtwängler¹ va Herbert fon Karayan bilan yonma-yon bo'lish nasibiga muyassar bo'lgan. Albatta, bunday tajriba uning qarashlariga va musiqani qanday tushunganiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

W. Tarichen shakllangan muhit ta'siri ayniqsa seziladi. Uning uchun tovush shunchaki zarb yoki effekt emas edi. U buni tirik narsa, rivojlanuvchi va nafas oluvchi bir narsa sifatida idrok etgan. Shu sababli uning konsertida litavralar odatdagidek emas, tamoman boshqacha ovozlanadi. Bu yerda ular shunchaki ritmik asos yaratmaydi, balki o'zlarining musiqiy chizig'ini olib boradi. Bu konserti haqli ravishda «yangi tafakkur» manifesti deb ataladi, u litavralarning orkestrdagi maqomini tubdan o'zgartirdi: asbob-akkompaniatorlardan ular tabiiy qudratni nozik lirizm bilan uyg'unlashtirishga qodir bo'lgan to'laqonli virtuoz ovozga aylanadi». [1, p. 513]

¹ Wilhelm Furtwängler (1886–1954) XX asr Germaniya musiqiy hayotida alohida o'rin tutgan. Berlin filarmonik orkestri dirijyori. Betxoven, Brams, Vagner musiqasining tarafdori bo'lgan. Uning dirijyorlik uslubi Yevropa simfonik musiqasining rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

V. Tärichen nafaqat kompozitor, balki ijrochi va dirijyor ham edi. Bu juda muhim, chunki u cholg'uni ichidan yaxshi bilardi. Shuning uchun 1954-yilda yozilgan orkestr bilan litavra uchun op. 34 konserti tasodifiy tajriba emas, balki kompozitor ushbu cholg'uning imkoniyatlarini va uning orkestrdagi o'rnini yangicha ko'rsatgan puxta o'ylangan asar bo'lib chiqqan.

Ushbu konsertning birinchi ijrochisi Heinz Häedler² edi. Premera 1954-yil 23-dekabrda Karlsrueda bo'lib o'tdi. Asarni o'shanda Baden simfonik orkestri ijro etgan, dirijyor Otto Matzerat³ edi. Keyinchalik Tarichenning o'zi ham o'z konsertini bir necha bor ijro etgan. Aynan shuning uchun bu kompozitsiya litavrachilar orasida juda mashhur bo'lib, zamonaviy litavrachi repertuarida o'z o'rnini egallagan. Kompozitor uchun litavralar butunlay boshqacha ovozlanishi mumkinligini ko'rsatish muhim edi, odatda ularni bas tessiturasida ritmik asos yaratuvchi, umumiy tuttini (tutti) ta'kidlovchi yoki orkestrga quvvat qo'shuvchi cholg'u sifatida qabul qilishar edi. Bu yerda ularning o'z ovozi, o'z xarakteri va butun asar musiqiy rivojlanishi markazida o'z o'rnini bor.

Birinchi qism - Allegro assai - darhol butun asarga kayfiyat beradi. Dastlabki taktlardanoq harakat, keskinlik va ichki yig'ilish sezilib turadi. Musiqiy faktura chayqalmasdan, balki deyarli birdan rivojlana boshlaydi. Orkestrning kirish qismidayoq ushbu qismning asosi aniq ritm va kuchli ichki keskinlik bo'lishi eshitaladi.

Litavrachi kirish qismi raqamiga qadar orkestr ancha vazmin ovozlanadi, biroq ichkarida tobora kuchayib borayotgan bosim sezilib turadi. Keskin ko'tarilishlar hozircha yo'q, ammo musiqa qandaydir muhim narsaga tayyorlanayotgandek. Boshidan boshlab raqamlari (4), tovush zichroq bo'ladi, keskinlik kuchayadi va bularning barchasi litavralarning (5) raqamidagi qismiga kirishiga olib keladi.

² Heinz Haedler - taniqli nemis zarbli cholg'ular ijrochisi (litavrachi)

³ Otto Matzerat - nemis dirijyori, premera davrida Karlsruedagi simfonik orkestrga rahbarlik qilgan (1913-1963).

Dastlabki notalaridanoq litavra ovozi orkestrga oddiy qo'shimcha sifatida emas, balki butun qismdagi muhim burilish sifatida yangraydi. Avval ifodali forshlag (forslag), so'ngra esa darhol kuch va ichki energiya hissini yaratadigan keskin tremolo (tremolo) keladi. Bunda birinchi qismda orkestr o'z rolini o'ynaydi. U solistni shunchaki kuzatib bormaydi, balki musiqaning rivojlanishida doimiy ishtirok etadi. Shuning uchun birinchi qism aynan solist va orkestr o'rtasidagi jonli dialog asosida qurilgan. - «Ushbu Konsertda men litavralar eng nozik kantilenaga qodir ekanligini isbotlashga harakat qildim. Men ularni sof ritmik jo'rnovozlik roldan ozod qilishni va cholg'uni orkestrning to'laqonli melodik ovoziga aylantirib, unga «kuylash» imkoniyatini berishni xohladim». [2, c.180]

Birinchi qism musiqa materialining rivojlanish va o'zgarish elementlari bilan sonat-konsert tuzilishini eslatadi. Bu yerda asosiy bo'limlarni ko'rish mumkin: ekspozitsiya, ishlanma (razrabotka), repriza va koda. Lekin bu bo'limlarning nomlarining o'zidan ko'ra, musiqa ular ichida qanday harakatlanishi muhimroqdir. Tärichenda shakl quruq sxema ko'rinishida emas. Hammasi bosqichma-bosqich rivojlanadi, bir holat ikkinchisiga o'tadi va keskinlik doim o'sib boradi, aynan litavra partiyasi asosiy kompozitsion fakturani olib boradi. Orkestr litavra partiyasini shunchaki kuzatib bormaydi, balki asarning musiqiy va dinamik tuzilishini rivojlantirishga yordam beradi. Birinchi qism - Allegro assai – butun konsertning asosiy g'oyasini e'lon qiladi. Litavralar bu yerda endi yordamchi cholg'u sifatida emas, balki orkestr bilan birga butun musiqiy rivojlanishni olib boruvchi yakkaxon cholg'u sifatida chiqish qiladi. Aynan shuning uchun birinchi qism butun asarda shu qadar katta ahamiyatga ega.

Konsertning ikkinchi qismi - Lento - tinch va vazmin ovozlanadi. Yorqin va keskin birinchi qismdan so'ng u butunlay boshqacha tarzda qabul qilinadi. Musiqiy faktura rivojlanishga intilmaydi, aksincha, to'xtab qolgandek bo'lib, litavralarning chuqur ovozlanishi, frazalarda pedalizatsiya va tovush chiqarish ko'rsatib berilgan, bu litavralarning yanada chuqurroq va yumshoq tembrli ovozlanishini namoyish etish uchundir Werner Tarichenning o'zi ta'kidlaganidek: - «Men litavralarni

orkestrdagi an'anaviy «metronom» partiyasi yoki simfoniya finalidagi «momaqaldiroq» roldan ozod qilishni istadim. Ushbu konsertda litavralar - bu kuylay oladigan shoirdir». [3, c. 245]

Asarning ushbu qismida asosiy narsa tezlik va kuch emas, balki tovushning go'zalligidir. Litavralar yumshoqroq, tinchroq va ifodaliroq ovozlanadi. Kompozitor bu cholg'u nafaqat ritmni belgilashi, balki tovush palitrasi orqali kayfiyatni ham uzata olishini ko'rsatadi.

Orkestr fakturasi litavrachi uchun yumshoq bir tekislik yaratadi, u birinchi rejaga chiqmaydi, balki kerakli ritmik va dinamik muhitni yaratishga yordam beradi. Orkestrning vazifasi litavralarning asosiy chizig'iga xalaqit bermaslikdir. Shu sababli ushbu qismda umumiy dinamik balansni tinglash juda muhimdir.

Ijrochi uchun ikkinchi qism o'ziga yarasha murakkabdir. U birinchi qism kabi faol emas, lekin tremoloda silliq tovush yurgizish, to'g'ri pedalizatsiya va yaxshi quloqni talab qiladi, chunki aks holda u o'z ifodaviyligini yo'qotadi. Aytish mumkinki, aynan ikkinchi qismda litavralarning qanchalik keng imkoniyatlari borligi yaxshi eshitiladi. Ular nafaqat kuchli, balki yumshoq, sokin va hatto ohangdor ovozlanishi ham mumkin. Konsertning ikkinchi qismining o'ziga xosligi aynan shundadir.

Konsertning uchinchi qismi - Allegro moderato - butun asarni yakunlaydi. Bu qismda musiqa yana faolroq bo'ladi, ammo endi u keskin emas, balki yanada ishonchli va yig'ilgan holda yangraydi. Bu final ekanligi, hamma narsa mantiqiy xulosaga kelishi kerakligi darhol seziladi.

Bu yerda yana harakat, aniq ritm va energiya paydo bo'ladi. Ammo birinchi qismda keskinlik va bosim ko'proq bo'lgan bo'lsa, uchinchi qismda hamma narsa yanada barqarorroq yangraydi. Musiqa o'z maqsadi sari borayotgandek va asta-sekin tinglovchini konsert oxiriga olib keladi. Litavralar bu qismda juda muhim rol o'ynaydi. Ular endi orkestr fonida shunchaki ajralib qolmaydi, balki haqiqatan ham musiqani oldinga olib boradi. Ularning partiyasidan kompozitor litavralarni yorqin,

ifodali va kuchli bo'la oladigan mustaqil cholg'u sifatida ko'rsatmoqchi bo'lganligi yaxshi eshitiladi.

Orkestr ham faol va ritmik ovozlanadi. Umumiy harakatni qo'llab-quvvatlab, finalni to'yingan qilishga yordam beradi. Bu yerda solist va orkestr birgalikda, yaxlit va butun holda ijro etadilar. Werner Tharichenning litavra uchun yozgan konserti - bu shunchaki notalar emas. Bu bir insonning, o'z cholg'usini butun qalbi bilan sevgan musiqachining dunyoga aytgan so'zidir. Bu asarda litavra endi «zarbli asbob» emas - u nafas oladi, kuylaydi, hayratga soladi va jim turgan o'z qalbidagi minglab ranglarni yashiradi.

Uch qismning har biri - bu bir hikoya. Birinchi qism - kurash va hayajon. Ikkinchi qism - sukunat va samimiylik. Uchinchi qism - ishonch va baquvvat qadam. Aynan mana shu tuyg'ular litavrani odamlarga yaqinlashtiradi.

Bu konsert - litavrachi uchun katta maktab. Ammo undan ham muhimi - bu inson qalbiga yo'l topgan musiqa. Kuchli, yumshoq, o'ychan va jasur. Aynan shuning uchun u yashaydi va yashayveradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Blades, J. Percussion Instruments and Their History / James Blades. — London: Faber and Faber, 1992. 513 p.
2. Thärichen, W. Aus der Schule geplaudert: Autobiographie / Werner Thärichen. Berlin: Bote & Bock, 1995. — 180 S
3. M. Werner Thärichen. Konzert für Pauken und Orchester op. 34 / Michael Kube // Handbuch der Musik der 1950er Jahre. — Kassel: Bärenreiter, 2014, s. 245–248. (Научный анализ структуры концерта).
4. Verner Terixen asarlari katalogi [Elektron resurs] // Boosey&Hawkes. — URL: <https://www.boosey.com/cr/music/Werner-Tharichen-Concerto-for-Timpani-and-Orchestra/25917> (murojaat sanasi: 16.04.2024).